

Reglementering en disciplinerings van het gebruik van de openbare ruimte

Léon Deben en Pieter Rings

1 Inleiding en vraagstelling

De aandacht voor de inrichting en het gebruik van de openbare ruimte in de stad is het afgelopen decennium sterk gegroeid. Een voor een krijgen pleinen en straten een nieuw aanzien: nieuw straatmeubilair, minder obstakels, aandacht voor wandelaars, kinderen en voor het onderhoud. Gemeentebesturen zien in dat mensen hun stad waarderen, wanneer de openbare ruimte aantrekkelijk is. Steden gaan steeds meer lijken op merken, die met elkaar concurreren om toeristen en bedrijven te trekken. De openbare ruimte vervult daarin een katalyserende rol. En dat die openbare ruimte aantrekkelijk wordt gevonden, bewijzen de groter wordende aantallen toeristen, dagjesmensen, winkelpubliek en mensen op terrassen in de binnensteden. Regelmatig wordt ook de openbare ruimte ingezet voor het werven en vooral het vasthouden van wat genoemd wordt 'reizende koopkracht'. Steden proberen het stedelijk toerisme te stimuleren en proberen de plaatsgebonden eigenheid uit te buiten. Daarbij wordt gezocht naar symboolwaarden, die als beeldmerk de kern kunnen vormen van de nieuwe symbolische economie (Zukin 1995: 8-9). Een uitstekend voorbeeld van deze ontwikkeling is het vorig jaar geopende Guggenheim museum in Bilbao. Het spectaculaire gebouw van de architect Gehry heeft deze vervallen Spaanse haven en industriestad een plaats gegeven in de reisgidsen. In ons land vervult het Groninger museum een dergelijke functie. Het is voor velen een reden om Groningen te bezoeken. De dagelijkse drukte in de binnensteden laat opnieuw een trek naar de stad zien, niet om er te gaan wonen maar om er uit te gaan, te winkelen, te flaneren, of om er een manifestatie of festiviteit te bezoeken.

De stad leeft en is niet op sterven na dood. Dat is een ontwikkeling die niet overal plaatsvindt. Steden als Los Angeles lijken weg te kwijnen en vooral de openbare ruimte boet daar in aan openbaarheid. De openbare ruimte wordt – hoe tegenstrijdig dat ook klinkt – afgeschermd door traliwerk en bewaakt met 24-uurscamera's. Vanuit een behoefte aan meer controle en grotere veiligheid wordt de openbare ruimte periodiek of continu afgesloten, voorzien van elektronisch toezicht en door controleurs bewaakt. Mike Davis omschrijft de ingrepen als een 'militarisering van

de openbare ruimte'. Aan de openbaarheid van Los Angeles wordt afbreuk gedaan door het intense gebruik van de auto (kleine privé-ruimten), de toename van door investeerders ontworpen en gecontroleerde winkelcentra en themaparken (Disney World) en door bewaakte woon- en kantoorgebouwen, waar bij de toegang gecheckt wordt wie er binnenkomen en of bezoek is aangemeld (Davis 1998).

Op veel Nederlandse binnensteden lijkt de hier beschreven tendens van ontwijken van en zich terugtrekken uit de openbare ruimte niet van toepassing: de openbare ruimten zijn drukker dan ooit. Zozeer zelfs, dat er veel meer aandacht nodig is voor de kwaliteit van pleinen en straten om al die drukte in goede banen te leiden.

Op het eerste gezicht lijkt er daarom geen reden te zijn om zich in ons land zorgen te maken over de openbaarheid. Wie echter de veranderingen binnen die openbare ruimte scherper analyseert, ziet ook ontwikkelingen die het karakter van de openbare ruimte veranderen en het gebruik minder algemeen en meer selectief maken. De groeiende aandacht en zorg voor de indeling en het onderhoud van en het toezicht op de openbare ruimte, doet soms afbreuk aan de algemene toegankelijkheid, het gebruik en het comfort. Het effect is zowel uitsluiting als insluiting van bepaalde categorieën mensen. 'Geëigend' gebruik, zoals winkelen en wandelen, moet doorgang kunnen vinden en 'niet-geëigend' gebruik, zoals rondhangen, spelen, skateboarden of voetballen, wil men ontmoedigen, voorkomen en hinderen.

Bij deze ontwikkeling spelen de belangen van het stedelijk toerisme een grote rol. Toerisme is één van de snelst groeiende economische sectoren in de wereld en de toename ervan is het duidelijkst in de historische binnensteden. Bovendien leggen toename van het verkeer, hogere kwaliteitseisen van binnenstadbewoners en commerciële belangen, zoals de toegenomen terrassenexploitatie, steeds meer claims op de beperkte openbare ruimte. Deze toename van het aantal claims heeft als direct gevolg, dat belangen tegenover elkaar komen te staan en zorgt vaak voor een verharding van de onderlinge verhoudingen en vormt een bron voor conflicten. Hoe drukker het wordt, hoe eerder het recht van de sterkste of – volgens sommigen – het recht van de jungle, de doorslag geeft.

In vele publicaties wordt de openbare ruimte als democratische ruimte omschreven, als de plaats bij uitstek die toegankelijk is voor iedereen en bruikbaar voor alle mogelijke doeleinden; je kunt er zitten en verblijven, zo vaak en zo lang als je wilt (Whyte 1988; Heinemeijer e.a. 1968; Lofland 1993; Oosterman 1993). Onze centrale vraag is: komt de vrije toegang tot de openbare ruimte, zoals die door verschillende stadssociologen is beschreven, onder druk te staan? Anders geformuleerd, vragen we ons af, in welke mate het democratisch gehalte van de openbare ruimte door de met de nieuwe inrichtings- en beheersplannen verbonden impliciete en expliciete disciplinerende en reglementering, zal veranderen.

2 Nieuwe beheersplannen en afspraken over het openbare gebied

In de talrijke nieuwe ontwerpen voor stadspaleinen en straten zien we, hoe bepaalde activiteiten worden mogelijk gemaakt en gestimuleerd, maar tegelijkertijd andere – door beleidmakers ongewenste – activiteiten worden voorkomen en ontmoedigd. Rondhangen en zitten worden soms bemoeilijkt; slapen en een langer verblijf worden onmogelijk gemaakt. Het ontwerp van paleinen kent een opmerkelijk raffinement. Werd aanvankelijk alleen nog gekeken naar zaken als banken, lantaarnpalen, straatbedekking, vuilnisbakken en hekwerkjes, meer en meer is de aandacht verschoven naar het complete beeld. In verschillende plannen moeten zoveel mogelijk onnodige obstakels uit het straatbeeld verdwijnen. Ruimte moet er komen; is het niet in materiële zin dan toch in ieder geval in de beleving. Stoeprandjes, verschillende soorten straatstenen, verlichting in de zitbanken moeten dat effect oproepen, tegelijk met een vereenvoudiging van het beheer en meer overzichtelijkheid.

De nieuwe ontwerpen voor de openbare ruimte hebben een vijftal belangrijke kenmerken met elkaar gemeen:

1. ze moeten een uitstraling hebben, ontwerpers van naam worden erbij betrokken;
2. ze zijn in overleg met bewoners, winkeliers en andere betrokkenen opgesteld;
3. het ontwerp stimuleert een bepaald gebruik van de ruimten en ontmoedigt niet-gewenst gebruik;
4. over het beheer en het onderhoud bestaan afspraken;
5. de ontwerpen kennen een grote mate van gedetailleerdheid.

Hierbij wordt veel nadruk gelegd op het gebruik van duurzame materialen. Wat mooi is, geeft eerder ontzag en roept respect op, luidt de zich steeds opnieuw bewijzende stelling van vele betrokkenen.

3 Hoe geëigend gebruik wordt gestimuleerd en niet-geëigend gebruik wordt ontmoedigd

Het stimuleren van geëigend gebruik en het ontmoedigen van niet-geëigend gebruik gebeurt allereerst door reglementering. Iets meer geraffineerd is het ontwerp van de inrichting, de materiaalkeuze en het nieuwe straatmeubilair (banken, lampen en bloembakken). Een derde manier is het aanstellen van controleurs voor de openbare ruimten. Een toenemende drang tot disciplineren komt tot uiting in minder tolerantie bij het bestrijden van niet-geëigend gebruik: er wordt eerder ingegrepen. En tot slot zijn er de strategieën van de bewoners, de bezoekers en de toeristen om met vreemden en met ongewone zaken om te gaan.

Regels. Naast het aanscherpen van bestaande verbodsbepalingen, worden in vele

steden nieuwe verordeningen uitgevaardigd en nieuwe regels opgesteld die verbonden zijn met de aanwezigheid en het gedrag in de openbare ruimte. Voorbeelden hiervan zijn: niet roken in de stationshal, geen fietsen parkeren op het plein (Tilburg), geen honden in de winkelstraat (Almere, Hilversum) of 'ieder half uur consumptie verplicht' in horecagelegenheden. Het maken van muziek en het geven van voorstellingen in straten en op pleinen in Amsterdam is beperkt. Het niet mogen fietsen in voetgangersgebieden of het verbod om langer dan een half uur met het spelende orgel op één plek te staan, zijn andere voorbeelden.

De inrichting van de openbare ruimte en het ontwerpen van nieuw straatmeubilair.

Bij de nieuwe inrichtingsplannen worden de verschillende belanghebbenden betrokken. Gemeentelijke diensten als de reinigingsdienst, de plantsoenendienst, elektriciteitsbedrijven, parkeerbeheer, bewonersorganisaties, winkeliersverenigingen, kringen verbonden met monumentenzorg en belangenverenigingen van mindervaliden hebben een inbreng. Ook zijn vele bestuurders afgereisd naar steden als Barcelona, Berlijn of Londen, om daar de zorg en inrichting voor de openbare ruimte te bestuderen.

De openbare ruimte van de stad is niet langer meer de overgebleven ruimte tussen de gebouwen of SLOAP (Space Left Over After Planning), maar geldt als een entiteit met eigen kenmerken en mogelijkheden. De aandacht voor de openbare ruimte als ontwerp-opgave is niet nieuw. Pleinen en stadsparken kennen een lange stedenbouwkundige en landschapsarchitectonische traditie. Nieuw is wel de gedachte dat een goed ontwerp een, zo niet zaligmakend, dan toch wel probleemoplossend vermogen heeft. Opvallend is, dat in de jaren zeventig vooral beeldende kunstenaars deze rol bij het ontwerpen van de gebouwde omgeving toebedeeld kregen. Het werd cynisch 'genezen door kunstoplegging' genoemd, wanneer een kunstobject tegen de zijwand van een of andere hoogbouw werd opgehangen of wanneer het voorplein van een school werd verrijkt met een beeld ter compensatie van gevoelens van onbehagen. Het geloof in het fysisch determinisme lijkt opnieuw opgeld te doen, net als bij de aanvang van de stadsvernieuwing. Nu de inrichting van de openbare ruimte aan de beurt komt, is er sprake van een revival van deze opvatting onder opdrachtgevers en ontwerpers op dit gebied. De verklaring voor en de oplossing van sociale verschijnselen wordt opnieuw gezocht in fysiek-ruimtelijke factoren. Door fysieke ingrepen zal de samenleving weer gezond worden en zich vernieuwen, was en is de simplistische redenering. In de jaren tachtig moest de architectuur oplossingen brengen voor problemen als verloedering en leegloop van de steden. Nu zijn dat de ontwerpen voor de stedelijke openbare ruimte.

Het specifieke ontwerp en de inrichting van de openbare ruimte veranderen deze ruimte voor sommige gebruikers fysiek in een minder voor de hand liggende verblijfplaats. Het gaat om kleine en grote dingen. Deze ontwerpen hebben betrek-

king op zowel een nieuwe afvalbak waaraan het onmogelijk is een fietsslot vast te maken en waar je niet meer of moeilijker met je hand in kan en dus ook geen grotere dingen in kunt gooien, tot het voorzien van banken van beugels zodat liggen onmogelijk is, en de vormgeving van bankjes bij bus- en tramhaltes, die of er niet meer zijn of zijn vervangen door 'hangleuning'. Beheerstechnisch is het het gemakkelijkst de banken maar helemaal te verwijderen. De vervanging van de ouderwetse houten banken door ijzeren gaasconstructies is inmiddels wijdverbreid.

Deze fysieke aanpassingen raken niet alleen daklozen. Subtiele en minder subtiele aanpassingen moeten bijvoorbeeld skateboarders weghouden (Borden 1998: 46). Deze 'sadistic street environments' (Davis 1992: 232-36) zijn voor een buitenstaander niet direct te merken, maar kunnen soms pijnlijk ondervonden worden. Wie lang moet wachten op een tram, kan niet veel meer dan 'staand zitten'. Richels, drempels en hekjes, bedoeld tegen skateboarders, maken het ook rolstoelen- en rollatergebruikers niet gemakkelijker. In het algemeen zijn het kleine, betrekkelijk onopvallende veranderingen, die de gebruiksvriendelijkheid voor daklozen, voor junks, voor jongeren maar ook voor ouderen en moeders met kleine kinderen verminderen.

Controleurs in verschillende hoedanigheden. Op het Centraal Station in Amsterdam worden de kaartjes weer steekproefsgewijs gecontroleerd. Voorts zijn er camera's aangebracht, is het roken in de publieksruimte van het station verboden, is de verlichting op en rond het station aangepakt en mengt de spoorwegpolitie zich in allerlei vermommingen onder het publiek. Het weghouden van tasjesdieven, bedelaars en hotelrunners is uiteraard goed voor de gemiddelde burger en reiziger, maar doet tegelijkertijd het openbare karakter veranderen. En dat is niet alleen het geval bij het Centraal Station. In de Amsterdamse daklozenkrant *Z* (december 1997) kunnen we lezen hoe Food Plaza, achter het Paleis op de Dam, het probleem met de zwervers gedurende de openingstijden van de winkel oploste. Het winkelend publiek ergerde zich aan de zwervers die op de stoep zaten. Na klachten werden deze door de politie verwijderd. Hekken zijn daarna geplaatst om de stoep leeg te houden. Behalve scherper toezicht door politie en eigen bewakingsdienst, worden de stoepen regelmatig met water schoongespoten en wordt op legitieme wijze ongewenste elementen het verblijf lastig gemaakt.

Om de openbare en semi-openbare ruimten te controleren en te organiseren, is er een keur aan nieuwe soorten toezichthouders van de openbare ruimte verschenen. Een zeker niet volledige opsomming levert omschrijvingen als: huismeesters, pleinwachten, stadswachten (Amsterdam), nachtwachten (Haarlem), flatwachten (Bijlmer), strandwachten (Zandvoort), stadsbrandwachten (Hoogezand-Sappemeer), buurtconciërges (Amstelveen, Amsterdam), verkeerstoezichthouders (Den Haag), veiligheidsassistenten (Rotterdam), preventieteams en tienerteams, naast de vele commerciële bewakingsdiensten. Er lopen in 110 Nederlandse gemeenten

inmiddels ongeveer 3.500 nieuwe toezichthouders rond (*NRC Handelsblad*, 17 januari 1998, *de Volkskrant*, 20 juni 1998). Een golf van controle lijkt Nederland te hebben overspoeld. Kijken we wat nauwkeuriger, dan moeten we vaststellen dat ze de controle en het toezichtwerk hebben overgenomen van de politie (die daar niet meer aan toekomt door bezuinigingen, reorganisaties en andere opvattingen) en soms ook van de verdwenen sociale controle.

Zero-tolerance & target-hardening. Opvattingen zoals geformuleerd door de politiecommissaris van New York, William Bratton, over 'zero-tolerance' zijn ook in ons land hoorbaar. Bratton is voorstander van een uiterst strikt beleid. Hij verstaat daaronder het volgende:

'... you don't have any tolerance for any aberrations from social norms and applying rules of behavior to everyone. If the rule is that you can't stretch out on a subway, then that should apply equally to homeless people and drunken yuppies. Subways are not for sleeping, they are for transport' (*Financial Times*, 27-28 september 1997).

Het begrip zero-tolerance, horend bij New York en verbonden met deze commissaris en ondersteund door burgemeester Giuliani, is gretig en snel door vele beheerders in Nederland overgenomen. De afgelopen jaren is op deze visie al vooruitgelopen. 'Alle straatschenderij wordt aangepakt', zegt de nieuwe commissaris van politie in Amsterdam, Jelle Kuiper, in een *Parool*-interview van 2 oktober 1997 op zijn beurt. Ook hij stelt vast dat de druk op de openbare ruimte groter wordt en de botsingen ook. 'De tolerantie ten opzichte van wangedrag op straat heeft de grens al een tijdje bereikt', constateert Kuiper. 'Voor gestoorde zwervers moet een oplossing komen, het heeft een groot effect op de leefbaarheid.' Hij wijst erop dat het niet zo kan zijn, dat de politie samen met het Leger des Heils en nog een enkele andere hulpverleningsinstelling het probleem steeds maar weer moet zien te klaren.

Graffiti wordt niet meer getolereerd. Het wordt iedere keer zo snel mogelijk schoongemaakt om de maker ervan zo weinig mogelijk eer van zijn of haar werk te geven. Met name de abri's worden meermalen per dag gecontroleerd door het bedrijf dat ook de levensgrote en verlichte reclameborden beheert. Direct ingrijpen gebeurt niet alleen bij graffiti op abri's. De Amsterdamse parkeerdienst is intussen vermaard door zijn onverzettelijkheid bij iedere verkeerd geparkeerde auto. Opvallend gele wielklemmen zijn minder snel af te doen als 'pech gehad' dan alleen maar een bekeuring. De Amsterdamse politie is voorzien van een boekje *Street-wise*, met vooral regels voor handhaving van de openbare orde. In een park of in plantsoenen waar niet geslapen mag worden, gaan 's nachts op onregelmatige tijden de sproei-installaties aan. Hoge drempels die door het openbaar vervoer genomen kunnen worden, moeten ongewenst particulier verkeer buiten houden.

Geen bord met verboden toegang, maar een hek of hydraulische buffers. Er wordt steeds minder volstaan met een verbodsbord of met een paar woorden; de controlerende autoriteit ziet slechts heil in harde en voelbare maatregelen (Brunt 1996: 119).

Gedragstrategieën. Gevoelens van onbehagen en onveiligheid die bij stedelingen worden opgewekt door angst voor geweldpleging door onbekenden, vinden een weerslag in het gedrag van die stedelingen.

'Essentially, danger is fear of the stranger, the person who is potentially harmful and whose behavior seems unpredictable and beyond control' (Merry 1996: 55).

Op het vreemde wordt gereageerd door zich het vreemde eigen te maken, het een plaats binnen de eigen wereld te geven of door het vreemde te negeren en buiten te sluiten. Beide strategieën zijn vergelijkbaar met Lyn Loflands onderscheid in positieve en negatieve tolerantie. Positieve tolerantie is het vermogen om met vreemden om te gaan in het besef van andermans verschillen. Negatieve tolerantie is het vermogen om te gaan met vreemden, doordat die ander niet wordt opgemerkt en/of omdat de wegen van die ander niet worden gekruist (Lofland 1998). Er zijn veel aanwijzingen dat stedelingen steeds vaker het laatste kiezen. Deze negatief-tolerante houding kent een defensieve uitwerking (het negeren, het huis beveiligen) en een nog minder tolerante, offensieve vorm (het direct bestrijden):

'Some residents adopt a defensive strategy, turning their homes into fortresses barricaded with expensive locks and elaborate window bars, stockpiling guns, learning to live with large guard dogs in small apartments and calling the police to report every incident. Others adopt offensive strategies, developing reputations as dangerous, tough people who are willing to fight back if abused, either by violence, by calling the police, or by going to court' (Merry 1996: 57).

Brunt sluit aan op Lofland en Merry, wanneer hij beschrijft hoe de informatie die mensen opdoen over stedelijk gevaar op grond van eigen ervaringen, van ervaringen van anderen en uit de media, wordt omgezet in cognitieve of mentale kaarten. Hiermee oriënteren mensen zich in de stad en zoeken zij een weg in het stadsleven. Informatie over de plaatselijke bevolking, bepaalde plaatsen en buurten wordt daarbij verwerkt; ook beeldvorming en vooroordelen spelen daarbij een rol. Stedelingen gaan daar op een zestal manieren mee om. Ze vermijden bepaalde plekken; ze treffen bepaalde voorzorgsmaatregelen (niet alleen lopen, bepaalde tijdstippen) en ze schaffen zich een wapen aan (dat kan variëren van een hond tot een stiletto). Andere strategieën zijn de beveiliging van huis en haard (zwarte sloten, alarminstallaties) en het oprichten van 'beschermgroepen' (een soort knokploegen ter eigen bescherming, *neighborhood watchers*). Als laatste mogelijkheid resteert vluchten, dat wil zeggen men verhuist naar veiliger geachte buitenwijken (Brunt 1991: 83-87).

4 Gevolgen voor de openbaarheid

Minder tolerantie tegenover ongewenste personen. De aandacht voor de openbare ruimte heeft geleid tot een aantal maatregelen en ingrepen dat direct en indirect invloed heeft op de openbaarheid, de toegankelijk en de mogelijkheden voor gebruik van de openbare ruimte. Wie daar mee te maken krijgen, zijn bijvoorbeeld daklozen. De maatregelen die genomen zijn, lijken vaak direct gericht tegen hun aanwezigheid. Als geen andere groepering zijn ze aangewezen op de openbare ruimte, zonder inspraak te hebben in de inrichting en het beheer ervan. De voortgaande stadsvernieuwing heeft de overnachtingsmogelijkheden in dichtgetimmerde sloop- en kraakpanden, zeker in Amsterdam, drastisch verminderd, waardoor de resterende openbare ruimte belangrijker wordt en de zichtbaarheid van daklozen toeneemt. Vroeger kon je nog wel eens een slaapplek vinden in de treinstellen op de rangeerterreinen van de Nederlandse Spoorwegen bij het Westerdok en in de Spaarndammerbuurt. Tegenwoordig zijn de deuren geblokkeerd en de terreinen bevaakt. Verlaten industrie- en haventerreinen worden opnieuw bebouwd en schoongemaakt. Loodsen en pakhuizen zijn of gesloopt of verbouwd tot reguliere onderkomens.

Het stedelijk openbaar klimaat is niet alleen sterk veranderd voor daklozen, maar voor iedereen met weinig geld die zich ophoudt in het openbare gebied. Dat gaat op voor jongeren en ouderen. Het vrije verblijf in plaatsen als stations, overdekte warenhuisgalerijen en andere overdekte en open plaatsen, is bemoeilijkt.

'Public space is the stage upon which the drama of communal life unfolds. The streets, the squares, and parks of a city give form to the ebb and flow of human exchange' (Carr e.a. 1992: 3).

Helemaal verdwijnen doen de ongewenste personen en handelingen doorgaans niet. Ze verdwijnen weliswaar van het podium van de aangeharkte pleinen en straten in de binnensteden, maar vaak gaan ze naar openbare gebieden waar die controle niet of minder aanwezig is.

Minder tolerantie tegenover ongewenste handelingen. De maatregelen voor het openbare terrein hebben niet alleen betrekking op ongewenste mensen, maar ook op oneigenlijk gebruik van de ruimte. Ook niet-daklozen kunnen niet op de aangepaste bankjes liggen. Waar geen banken staan, kunnen ouderen of moeders met kinderen niet meer zitten. Voor Whyte (1988) was de mogelijkheid in een stad te zitten in het openbare gebied een indicatie voor de vriendelijke sfeer en tolerantie.

Daarnaast is er een aantal activiteiten, variërend van strafbaar en immoreel tot onsmakelijk en armoedig, dat tegelijk 'wordt meegenomen' en dat eveneens uit het openbare domein verdwijnt. Bedoeld worden zaken als prostitutie, wild plas-sen, dronkenschap, handel in (soft)drugs, luidruchtig gedrag en seksuele handelin-

gen. Zulke handelingen verdwijnen nooit helemaal uit de openbare ruimte, maar worden verdrongen naar de meer marginale hoeken ervan. Het wordt hoogstens ergens anders naar toe geveegd. Naar aanleiding van een 'schoonmaakactie' in en rondom het Centraal Station van Amsterdam op 8 september 1998, merkt criminoloog D. Korf op:

'Het probleem speelt in alle grote westerse steden. Wie de handel op de ene plaats verjaagt, ziet haar elders weer opduiken. Zo trekken politie, dealers en junks als een rondreizend circus door de stad. (...) Natuurlijk is het net als een luchtballon. Als je op de ene plaats knijpt, komt het elders naar boven. (...) In het toeristencentrum [van Londen of Parijs] lijkt openlijk drugsgebruik nauwelijks voor te komen (...) maar daarbuiten komt het inderdaad voor. Londen heeft verschillende buitenwijken waar op straat drugs gebruikt worden. In Parijs heb je bijvoorbeeld La goutte d'or, een buurtje bij metrostation Stalingrad. Daar heb je een pleintje waar overdag gezellig de kindertjes spelen en waar 's nachts een crack-markt wordt gehouden' (*de Volkskrant*, 10 september 1998).

De vergelijkingen met een rondreizend circus of een luchtballon kunnen nog aangevuld worden met 'het onder het tapijt vegen' (de rommel blijft, maar nu buiten zicht) of het 'waterbed-effect' (*NRC Handelsblad*, 30 september 1998).

Deze vergelijkingen gelden niet alleen voor de drugshandel, maar evengoed voor straatprostitutie, dak- en thuislozen of parkeerproblemen. Wordt er op bepaalde plaatsen toezicht gehouden, dan wijken de ongewenste activiteiten uit naar plaatsen waar geen of minder toezicht is. Een duurzame oplossing, die meer betekent dan een cosmetische, lijkt hiermee niet gegeven. Uiteindelijk is die alleen te verwachten, als er ook werkelijk een alternatief wordt gevonden.

Minder mogelijkheden voor aanleren van tolerantie en kosmopolitisme. De verminderde openbaarheid van de publieke ruimte beschouwt Lyn Lofland als een essentieel verlies voor de stedeling. De vrije toegankelijkheid is een voorwaarde om in contact te komen met mensen die we aanvankelijk als wezenlijk vreemd ('aliens') ervaren. Fysieke nabijheid, het kruisen van elkaars gangen, het drukt de mensen met hun neus op het bestaan van vreemden. Hun aanwezigheid laat zich niet zonder moeite ontkennen. Lofland ziet het liefst dat de houding van mensen getuigt van een positieve tolerantie, een houding die Oosterman eens heeft verwoord als: 'Wees toegankelijk voor de ander en behandel de ander zonder aanzien des persoon en als burger' (Oosterman 1993: 61). Toegankelijkheid betekent hier niet alleen fysieke toegankelijkheid, maar ook aanspreekbaarheid.

Volgens Lofland mag de openbare ruimte zelfs een 'mild fear' opwekken. De openbare ruimte mag natuurlijk niet als te gevaarlijk gezien worden, want dan trekken gebruikers zich terug. De angst voor die 'anderen' die wordt ingegeven door hun 'vreemd' zijn, kan weggenomen worden door er een zekere vertrouwdheid mee te krijgen. De mild fear die inherent is aan strangers, moet met open vizier

tegemoet getreden worden en niet ontkend worden. Dit is volgens haar het proces waarmee tolerantie wordt gekweekt: 'That means that any city that is capable of teaching urbanity and tolerance must have a hard edge' (Lofland 1993).

5 Conclusie

De openbare ruimte in de steden wordt 'aantrekkelijker' gemaakt door het opstellen en uitvoeren van een goed ontwerp en door uitgekiend beheer. Bij het opstellen van het ontwerp wordt aandacht besteed aan de inbreng van bewoners en andere betrokkenen en is er aandacht voor het onderhoud en de controle van het gebied. Slogans als 'meer blauw op straat', 'meer groen in de straat' of 'minder blik op straat', 'bereikbaarheid' en 'minder zwerfvuil' vinden hun weerslag in de ontwerpen.

Deze nieuwe manier van kijken naar de openbare ruimte heeft enkele impliciete gevolgen, die niet direct opvallen. De nieuwe inrichting heeft voor velen voordelen die vaak ten koste gaan van het gebruik door anderen. Bovendien zijn er problemen die niet met een ontwerp zijn op te lossen, hoe goed dat ontwerp ook mag zijn. De vooronderstellingen bij de ontwerpen en de belangen die ermee gediend worden, hebben vaak gevolgen die voorheen nauwelijks of te weinig onderkend zijn.

De openbare ruimte in de stad is te vergelijken met de Griekse agora. De 'agora' is toegankelijk voor iedereen en bruikbaar voor alle mogelijke doeleinden, de plaats waar je kunt zitten en verblijven. De Griekse agora verwijst naar de openbare ruimte van de oud-Griekse stad. We kunnen vaststellen dat de druk op het openbaar gebied toeneemt. De eisen waaraan de openbare ruimte moet voldoen, worden door beleidsmakers steeds meer aangescherpt. Groeperingen die daarvoor in de gelegenheid zijn, dat wil zeggen die macht en invloed hebben, proberen de openbare ruimte steeds meer naar hun wensen in te richten. Dit houdt vaak in, dat de openbare ruimte slechts enkele (unieke) functies krijgt toebedeeld en dat 'oneigenlijk' gebruik, 'verdacht' gebruik of gebruik dat de bedoelde activiteiten in de weg zou kunnen staan, onmogelijk worden gemaakt. Groeperingen die niet in de positie zijn mee te beslissen over de openbare ruimte, delven het onderspit. Het algemene en openbare karakter – het kenmerk bij uitstek van openbare ruimte – wordt zwakker. De veranderende machtsverhoudingen komen tot uiting in een andere inrichting van de openbare ruimte.

Openbaar betekent toegankelijk voor iedereen. Steeds meer zien we een spanning, omdat verschillende gebruikers op eenzelfde tijdstip dezelfde ruimte willen gebruiken. Dat loopt uiteen van het gebruiken van een stadspark voor een kinderpertijje tot het gebruiken van een stadsplein voor een popfestival. Mensen bakenen ruimten af, ze maken er privé-domeinen van. Lijken deze territoriumveroveringen nog betrekkelijk onschuldig en van alle tijden, we zien steeds meer voorbeelden waarbij afsluiting en onttrekking van ruimten aan de openbaarheid wordt ingege-

ven door heersende gevoelens van onveiligheid en angst. Mensen sluiten dat wat onwelgevallig is, uit. Het zien van mensen met afwijkend gedrag wekt onlust en angst op. Het is een herkenbare reactie bij het zien van de dronkelap die iedereen aanspreekt en wil aanraken, de hard schreeuwende dakloze op straat of de in het vuilnis scharrelende vrouw. De voor de stedelijke economie belangrijke toerist moet hierdoor niet worden afgestoten. Maar ook bewoners, dagjesmensen en werkers vragen om een Salomonsoordeel in het gebruik van de openbare ruimte. De lokale wethouder belast met de portefeuille openbare ruimte, mag dat uitspreken en wordt geconfronteerd met de vele aanspraken op dit terrein.

In de toelichtingen bij de nieuwe ontwerpen voor de openbare ruimte sluit de typologie van de tuin en het park goed aan bij die van de typering van de stad als een stedelijke jungle en woestenij. Zoals bij tuinen en parken moet de groene jungle, de chaos, de natuur, worden veroverd. Tuinen en parken moeten in de eerste plaats aantrekkelijk, maar tegelijk veilig zijn en laten dezelfde uitgangspunten zien bij de aanleg ervan: ze worden ontworpen, gecontroleerd en onderhouden. Alles krijgt een eigen plaats toebedeeld. Is er geen expliciet ontwerp aan de tuin voorafgegaan, dan is er toch een beeld over hoe de tuin zou moeten zijn. Er wordt paal en perk gesteld. Voortdurende controle moet voorkomen dat de natuur haar eigen weg gaat.

In deze beschouwing blijft de vraag of en waarom de tolerantie is afgenomen, onbeantwoord. Is de overlast zelf groter, is de gevoeligheid voor die overlast groter, of allebei? Verder onderzoek zal dat moeten aantonen. In dit bestek willen we vooral aandacht vragen voor ontwikkelingen met betrekking tot de hernieuwde aandacht en inrichting van het openbare gebied. De stedelijke jungle wordt omgevormd tot een tuin.

Het is voorsnag aannemelijk, dat de aandacht voor een 'betere' openbare ruimte de 'ongewenste' aspecten meer doet opvallen. Hangjongeren en daklozen zijn een doorn in het oog van beleidmakers, ontwerpers en andere betrokkenen die hebben ingestemd en meegeholpen met 'verbeterplannen' van 'hun' nieuwe pleinen, straten en winkelcentra. Door marginale groeperingen te weren uit de openbare ruimten, worden die groeperingen nog verder gemarginaliseerd zonder dat het probleem structureel wordt opgelost. Enerzijds wil men de controle op de openbare ruimte handhaven, terwijl anderzijds deze marginale groeperingen zich gaan concentreren in (nog) niet gecontroleerde gebieden. Dat betekent, dat de daklozen het steeds moeilijker krijgen in hun dagelijkse bestaan.

Geraadpleegde literatuur

- Brunt, L. (1991) Omgaan met stedelijk gevaar. *Sociologische Gids* 38 (2) 74-94.
Brunt, L. (1996) *Stad*. Amsterdam/Meppel: Boom.
Borden, Iain (1998) De stad moet leven: Skateboarden en de sociaal-ruimtelijke censuur in de laat twintigste-eeuwse stad. *Archis* 5: 46-51.

- Carr, Stephen, Mark Francis, Leanne Rivlin en Andrew M. Stone (1992) *Public space*. Cambridge University Press.
- Davis, Mike (1992) *City of Quartz: Excavating the future in Los Angeles*. New York: Vintage.
- Davis, Mike (1998) *Ecology of Fear. Los Angeles and the imagination of disaster*. New York: Metropolitan Books.
- Heinemeijer W.F., M. van Hulten en H.D. de Vries Reilingh (1968) *Het centrum van Amsterdam: Een sociografische studie*. Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Lofland, Lyn (1993) Urbanity, tolerance and public space: The creation of cosmopolitans. In: L. Deben, W. Heinemeijer and D. van der Vaart (red.), *Understanding Amsterdam: Essays on economic vitality, city life and urban form*. Amsterdam: Het Spinhuis Publishers.
- Lofland, Lyn (1998) *The Public realm, Exploring the City's quintessential social territory*. New York: W. de Gruyter.
- Merry, S.E. (1996) Urban danger; life in a neighborhood of strangers. In: Gmelch, G. & W.P. Zenner, *Urban Life: Readings in urban anthropology*. Prospect Height/Illinois: Waveland Press.
- Oosterman, Jan (1993) *Parade der passanten: De stad, het vertier en de terrassen*. Utrecht: Van Arkel.
- Whyte, W.H. (1988) *City: Rediscovering the center*. New York: Doubleday.
- Zukin, Sharon (1995) *Cultures of cities*. Oxford: Blackwell Publishers.